

ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΟΙ ΧΟΡΟΙ

Κάποτε τέλος πάντων πρέπει να τεθεί σοβαρά το πρόβλημα του ελληνικού χορού και να διαφωτισθούν εκείνοι που έχουν αναλάβει να τον διδάσκουν στα σχολεία μας. Γιατί το κακό μέρα με την ημέρα μεγαλώνει και κανείς δεν μπορεί να προβλέψει πού θα φτάσουμε, εάν συνεχιστεί η σημερινή κατάσταση, από την οποία φαίνεται ότι είναι έντελώς ικανοποιημένοι και επομένως επικίνδυνα ήσυχοι όσοι φέρουν τις ευθύνες της. Δεν είναι χοροί και πρό πάντων ελληνικοί εκείνοι που χορεύονται από τα παιδιά και τους έφηβους μας στις σχολικές και γυμναστικές επιδείξεις. Είναι ένα άψυχο, με το μυαλό μαθημένο και εκτελούμενο σύστημα κινήσεων των μελών του σώματος, χωρίς παλμό και ιδίως χωρίς χαρακτήρα.

Αυτή την εντύπωση έσχημάτισαν και όσοι παρακολούθησαν την περασμένη Κυριακή στο 'Αθηναϊκό στάδιο τις μαθητικές επιδείξεις του έτους. Λαμπρά έορτή, χωρίς άμφιβολία. Είναι μεγάλη χαρά να βλέπει κανείς συγκεντρωμένα στον άθλητικό στίβο τα ελληνικά νειάτα σ' όλη την άκμή και τη λάμψη τους. 'Αλλ' άφοῦ και ώραίο είναι και πρέπει έορτές του είδους τούτου να περιλαμβάνουν και την έκτέλεση ελληνικῶν χορῶν, ἄς φροντίσουν κάποτε σοβαρά οι αρμόδιοι και χοροί πραγματικοί να χορεύονται και αυθεντικά ελληνικοί να είναι αυτοί οί χοροί.

Ἡ δικαιοσύνη απαιτεῖ να ὁμολογήσουμε ὅτι μέσα στα τελευταία τριάντα χρόνια μαζί με την ανάπτυξη τῆς σωματικῆς ἀγωγῆς ἔγινε και μιὰ πολὺ φιλότιμη προσπάθεια να μάθουν τὰ παιδιά τῶν σχολείων τοὺς γραφικότερους χοροὺς

ἀπὸ ὅλα σχεδὸν τὰ τμήματα τῆς ἑλληνικῆς πατρίδος. Τὸ πρᾶγμα ἔχει ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ψυχαγωγικὴν καὶ καλαισθητικὴν, καὶ μιᾶ γενικότερα μορφωτικὴν καὶ ἐθνικὴν ἀκόμη σημασίαν. Ὅσοι εἶχαν τὴν πρωτοδουλίαν σ' αὐτὴ τὴν κίνησιν καὶ ἐμόχθησαν γιὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἀξίζουσιν κάθε ἔπαινον.

Φυσικὰ τῶν χορῶν ἡ μάθησις δὲν μπορούσε παρὰ νὰ ἀνατεθεῖ στοὺς γυμναστὰς τῶν σχολείων. Ἀλλὰ ἐδῶ ἀρχίζει ἡ θανάσιμη παρεξήγησις. Οἱ γυμναστὰς μας διαπαιδαγωγημένοι στὴ σχολὴν τῆς σουηδικῆς Γυμναστικῆς ποὺ πρὶν ἀπὸ τὸν πρῶτον παγκόσμιον πόλεμον εἶχεν ἐνθουσιάσει τοὺς λειτουργοὺς τῆς σωματικῆς ἀγωγῆς, ἐθεώρησαν τὸ χορὸν ἕνα εἶδος σωμασκίας. Ἐδύλασαν ἀπὸ μέσα τοῦ κάθε ζωτικὸν χυμὸν ἀφαιρέσαν τὴν ψυχὴν ποὺ ἔχει μέσα στοὺς ρυθμικοὺς μαιάνδρους τῆς ἡδύτης (καὶ μάλιστα ἡ λεδέντικη, ἡ πλούσια ἐκφραστικὴ ἡδύτης ἐνός συναισθηματικοῦ λαοῦ, σὰν τὸν ἑλληνικόν) καὶ τὸν ἔκαναν ψυχρὴν γεωμετρίαν γυμναστικῶν κινήσεων, ἀσκήσιν σουηδικήν. Τὸν ἀποστέγνωσαν καὶ τὸν ἐσχιματοποίησαν. Καὶ τὴν ῥώμην ἢ τὴν χάριν τῆς ζωντανῆς, τῆς ὀργανικῆς κινήσεως τὴν διαδέχθηκε ὁ ρυθμικὸς σκελετὸς τῶν μετρημένων βημάτων, ἡ ἀκαμψία τοῦ μηχανικοῦ αὐτομάτου. Ἄντὶ μὲ τὰ χέρια καὶ τὰ πόδια, μὲ ὀλόκληρον τὸ σῶμα νὰ τραγουδάει ἡ ψυχὴ, ἔχει κανεὶς τὴν ἐντύπωσιν ὅτι τὰ μέλη κουρδίστηκαν γιὰ νὰ ἐκτελοῦν τὶς κινήσεις ποὺ ὑπαγορεύει ἀμείλικτος καὶ μονότροπος σὰν τὸ ρολόγι ἕνας κρυμμένος μετρονόμος.

Μὲ αὐτὸ τὸν ἐξαλγεβρισμόν, οἱ ἑλληνικοὶ χοροὶ ἔχασαν μαζὶ μὲ τὴν ὀροσίαν ἐκεῖνον ποὺ ἀποτελεῖ τὸν ἀνεκτίμητον θησαυρόν τους — τὸ χαρακτῆρα τους. Σὲ ὅλες τὶς χῶρας, ἀλλὰ ἰδίως στὴν Ἑλλάδα μὲ τὴν γεωγραφικὴν καὶ ψυχικὴν πολυμορφίαν τῆς, ὁ λαϊκὸς χορὸς ἔχει κατὰ τὸν τόπον ποὺ χορεύεται τὴν ἐντελῶς ἰδιαίτην φυσιογνωμίαν του. Εἶναι σὰν τὴν χλωρίδα καὶ τὴν πανίδα δεμένος ὀργανικὰ μὲ τὴν φυσικὴν καὶ ψυχικὴν σύστασιν τοῦ κάθε τόπου. Σὰρκα καὶ αἷμα τῶν ἀνθρώπων ποὺ αὐτὸν μονάχα χορεύουν, μὲ αὐτὸν μόνον συγκινουῦνται καὶ ἐκφράζονται.

Ὁ καλαματιανός, ὁ τσαμικός, ὁ ἠπειρωτικός, ὁ μακεδον-

νικός, ὁ κερκυραϊκός, ὁ καθένας εἶναι μιὰ ἐλόκληρη γεωγραφία καὶ μιὰ ἐλόκληρη ἱστορία μαζί, ἕνας κόσμος μετὸν ἄξονα καὶ τὸ ρυθμὸ τὸ δικό του, ἕνα ἰδιαίτερο κατὰ τὴν κατασκευὴ καὶ τὸ χρῶμα του πετράδι, ἕνα ἀπὸ "κεῖνα ποῦ δεμένα μαζί συνθέτουν τὸ κόσμημα τῆς ἐθνικῆς ψυχῆς. " Ἄλλος ἐπικά, βαριά ρωμαλέος, ἄλλος ἐλαφρά, λυρικά λεβέντικος. " Ἄλλος μετὸν σεμνή καὶ νοικοκυρεμένη, ἄλλος μετὸν εὐθυμη, πατριδιάρα θηλύτητα. " Ἄλλος γεμάτος περίσκεψη, σύννους, ἄλλος μετὸν τσακίσματα, τρέλες καὶ χάρη.

" Ὅλοι παίζουν τὸν ἰδιαίτερο χαρακτήρα τους ἀπὸ ἕναν ὀρισμένο συγκρασιασμὸ τοῦ διογυσιακοῦ καὶ τοῦ ἀπολλώνιου στοιχείου. Ἄλλοῦ ἐπικρατεῖ καὶ δίνει τὸν τόνο τὸ πρῶτο, ἄλλοῦ κυριαρχεῖ καὶ δένει ὅλη τὴ σύνθεση τὸ δεύτερο στοιχεῖο. Πουθενὰ ὅμως δὲν ὑπάρχει αὐτὴ ἢ χωρὶς χαρακτήρα, ἢ ἄχρωμη καὶ ἄδροση σειρά τῶν μελετημένων κινήσεων ποῦ βλέπομε στὶς ἐπιδείξεις τῶν σχολικῶν χορῶν καὶ ποῦ μπορεῖ νὰ εἶναι φυσιολογικὴ ἀσκηση καὶ γυμναστικὴ, ἀλλὰ ὀρισμένως χορὸς δὲν εἶναι.

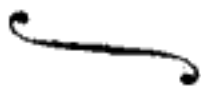
Φυσικὰ ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποῦ μιὰ ποιητικὴ λειτουργία, ὅπως ὁ χορὸς, γίνεται μάθησις ποῦ πρέπει νὰ διδαχτεῖ μετὸν ἕνα, δύο, τρία, τέσσερα!... δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι κανεὶς ὑπερβολικὰ ἀπαιτητικός. Ὁρχεῖται ὁ ἄνθρωπος, ὅταν ἡ ψυχικὴ θερμοκρασία του ἀνέβει πάνω ἀπὸ ἕνα ὀρισμένο βαθμό. Κατὰ παραγγελίαν τὸ θυμικὸ δὲν ζεσταίνεται.

Θυμοῦμαι τὴ θρησκευτικὴ σχεδὸν κατάνυξις ποῦ ἀπλώθηκε σ' ἕνα λαϊκὸ πανηγύρι τῆς Κρήτης, ὅταν ἕνας φημισμένος χορευτὴς τοῦ χωριοῦ σηκώθηκε νὰ σύρει τὸ χορὸ. Τὰ ὄργανα σταμάτησαν γιὰ νὰ πάρουν τὴν ἐντολή. Ἐκεῖνος ἔγνεψε σοβαρὰ γιὰ νὰ ἔρθουν οἱ σύντροφοι ποῦ διάλεξε. Αὐτοὶ ὑπάκουσαν ὅπως ὑπακοῦνε οἱ πιστοὶ στὸν παπά, ὅταν τοὺς καλεῖ νὰ μεταλάβουν. Οἱ ἄλλοι ἀποσύρθηκαν σὰ νὰ περίμεναν τὴ στιγμὴ. Ἡ ἀναπνοὴ εἶχε κοπεῖ. Τόση σιωπὴ βασίλευε. Τὰ ὄργανα ἐπὶ τέλους ἔπαιξαν. Ὁ κορυφαῖος στυλώθηκε ἕνα λεπτὸ ἐκστατικός. Καὶ ἄρχισε... Δὲν ἦτανε χορὸς αὐτός. Ἦτανε μέθη διογυσιακὴ. Σωστὴ ἱεροτελεστία. — Αὐτοῦ τοῦ εἶδους ἡ ὄρχησις δὲν μαθαίνεται. Εἶναι ἀποτέλεσμα

έμπνοῆς, ὄχι διδαχῆς. Ἐκεῖνο ὅμως ποῦ μπορεῖ καὶ πρέπει νὰ διδαχτεῖ σὲ ὄσους ἔχουν ἀναλάβει τὸ μάθημα τοῦ χοροῦ στὰ σχολεῖα μας εἶναι τοῦτο τὸ πολὺ ἀπλὸ πρᾶγμα: ὅτι ἄλλο χορὸς καὶ ἄλλο σωμασμία. "Ὅτι κάθε ἑλληνικὸς χορὸς ἔχει τὸ χρῶμα καὶ τὸν τρόπο τὸ δικό του, τὸν παλμό, τὴν ψυχὴ του. "Ὅτι ὅταν χορεύεται ὁ ἠπειρωτικὸς, πρέπει νὰ αἰσθάνεται κανεὶς τρυγῶρα συννεφιασμένα καὶ κακοτράχαλα βουνά. "Ὅταν χορεύεται ὁ νησιώτικος, νὰ βλέπει τὸ γελαστό, τὸ τρυφερὰ παιχιδιάρικο ἀκρογιάλι τῶν νησιῶν μας.

Ὁ γυμναστὴς ἐνὸς σχολείου μιὰ φορά, σ' ἓνα νησί τοῦ Αἰγαίου, ἐκάλεσε τὸ διευθυντὴ του νὰ ἴδῃ τίς δοκιμὲς τῶν γυμναστικῶν ἐπιδείξεων ποῦ ἐτοίμαζε. Στὸ τέλος ἤρθε κι' ὁ χορὸς. Τί εἶδους γυμναστικὴ εἶναι τοῦτο; ρώτησε ὁ διευθυντής. Μπάλος, εἶπε ὁ γυμναστὴς. Καλά, ξανάπε ὁ πρῶτος: ὄωσέ τώρα τὸ παράγγελμα: Ἀνάπαυση. Ρώτησε ὕστερα ὁ διευθυντής τὰ παιδιὰ, ποιά μπορούσαν νὰ χορέψουν τὸ χορὸ « ὅπως τὸν χορεύουν στὸ σπίτι τους σὲ διασκέδαση ». Μερικὰ, τὰ πιὸ θαρρετά, βγήκαν ἔξω ἀπὸ τὴ γραμμὴ κ' ἐτοιμάστηκαν. Τ' ἄλλα μαζεύτηκαν γύρω τους καὶ τραγούδησαν. Οἱ χορευτὲς ἄρχισαν. Στὴν ἀρχὴ δειλά, ἀμήχανοι. Σὲ λίγο ζεστάθηκαν, ἤρθαν στὸ κέφι καὶ τὸ θαῦμα ἔγινε. Αὐτὸς εἶναι ὁ μπάλος! εἶπε στὸ γυμναστὴ ὁ διευθυντής.

Δὲν θὰ στυλιζάρομε τοὺς λαϊκοὺς χοροὺς καθόλου; θὰ ρωτήσουν οἱ ἀμήητοι. Καὶ οἱ ἀδιόρθωτοι θὰ προστέσουν: νὰ χορεύονται λοιπὸν στὸ σχολεῖο οἱ χοροί, ὅπως στὴν ταβέρνα; — Βεβαίως ὄχι! Ἀλλὰ ἐδῶ εἶναι τὸ πρόβλημα. Θὰ λειάνομε τίς τραχύτητές τους καὶ θὰ ἡμερέψομε τὸ ἄγριο δέντρο. Ἀλλὰ θὰ τοὺς ἀφήσομε ζωντανούς, θὰ διατηρήσομε ἀνέπαφη τὴν ψυχὴ τους, δὲν θὰ τοὺς κάνομε ρυθμικὴ γεωμετρία.

Τ Ο Β Α Ρ Ο Σ Τ Η Σ Π Α Ι Δ Ε Ι Α Σ

Σ κερθθήκατε ποτέ με πόση ταχύτητα μεγαλώνει και πόσο ασήκωτο κινδυνεύει να γίνει τὸ βάρος τῆς παιδείας γιὰ ἓνα νέον ἄνθρωπο ποὺ θέλει ν' ἀφομοιώσει τὰ πνευματικὰ ἀγαθὰ τοῦ πολιτισμοῦ μας, γιὰ νὰ σταθεῖ ἐπὶ τέλους στὰ δικά του πόδια καὶ νὰ διεκδικήσῃ μιὰ θέση προσωπικὴ μέσα στὴ ζωὴ; Σήμερα αὐτὴ ἡ ἀναπόφευκτη διαδικασίᾳ γιὰ ἕσους νέους ἐπιθυμοῦν νὰ σπουδᾶσουν μιὰν ἐπιστήμη ἢ νὰ μνηθοῦν στὸ λαδύρινθο τῆς τεχνικῆς, ἀπαιτεῖ καὶ χρόνο μακρὸ καὶ μόχθους ποὺ δὲν περιγράφονται. Ἄλλοτε ἔφταναν π.χ. τὰ ἑπτὰ χρόνια γιὰ τὴν ἐγκύκλια παιδεία. Ἀργότερα τὰ χρόνια αὐτὰ ἔγιναν 9, ἔπειτα 11. Σήμερα τὰ ἔχομε 12, ὅμως ὅλοι ἀναγνωρίζομε ὅτι εἶναι ἀνεπαρκῆ καὶ ζητοῦμε ν' αὐξηθοῦν σὲ 13. Δεκατρία χρόνια κι' ἀκόμη δὲν ἔχει ἀρχίσει ἡ θητεία τῶν πανεπιστημιακῶν σπουδῶν. Ἡ ἴδια ἐξαπλωτικὴ τάση παρατηρεῖται καὶ σ' αὐτές. Ἀπὸ 3 ἔγιναν 4 τὰ χρόνια τους, ἔπειτα 5 καὶ γιὰ μερικὲς ἐπιστήμες ἀπαιτοῦνται 6 καὶ 7. Κάνετε τώρα τὴν ἄθροιση: 13 οἱ ἐγκύκλιες σπουδὲς καὶ 7 οἱ πανεπιστημιακὲς μᾶς δίνουν οὔτε λίγο οὔτε πολὺ 20 χρόνια μαθητείας. Τὰ ἀρχίζομε στὸ ἕβδομο ἔτος τῆς ἡλικίας μας καὶ τὰ τελειώγομε, ὅταν πλησιάζομε πιά τὰ τριάντα, κατὰκοποὶ ἀπὸ τόσο φόρτον ἐργασίας, μὲ τὰ πρῶτα κι' ὅλας μηνύματα τοῦ γήρατος στοὺς παραζεσταμένους κροτάφους μας.

Καὶ αὐτὸ συμβαίνει μὲ τοὺς εὐνοϊκότερους ἔρους. Γιατὶ ἂν ἀτυχήσομε μιὰ - δυὸ φορές στὶς ἐξετάσεις ἢ ἂν παρεμβλήθοῦν (ὅπως κατὰ κανόνα στὴν Ἑλλάδα παρεμβάλλονται) στρατιωτικὲς θητείες καὶ ἐπιστρατεύσεις, πολὺ συχνὰ παρα-

τηρείται και τούτο : ἔχομε πρὸ πολλοῦ κλείσει τὰ τριάντα, και ἀκόμη δὲν ἀξιωθήκαμε νὰ ἰδοῦμε τὸ πτυχίο και τὴν ἄδεια τοῦ ἐπαγγέλματος. Πρὶν δηλ. καλὰ - καλὰ μποῦμε στὸ στίβο τῆς ζωῆς, πρὶν πατήσομε τὴ γραμμὴ τῆς ἀφετηρίας γιὰ ν' ἀποδυθοῦμε στὸ σκληρὸν ἀγῶνα τῆς, εἴμαστε καταπονημένοι, μαραζιμένοι κ' ἔχομε πιὰ ἔριστικὰ πίσω μας τὴν πρώτη νεότητα με τὴν ἀλκὴ και τὴν αἰσιοδοξία τῆς ποὺ εἶναι τῆς ἐπιτυχίας οἱ ἀπαραίτητες προϋποθέσεις.

Εἶναι και αὐτὴ μιὰ ἀπὸ τὶς φοβερὲς ἀντινομίες τοῦ προχωρημένου στὴν ἐξέλιξη πολιτισμοῦ μας. "Ἐχει σωριάσει (και κάθε μέρα ἀποθησαυρίζει με ἰλιγγιώδη ταχύτητα) τόσα πνευματικὰ ἀγαθὰ, πραγματοποιεῖ και στὸ θεωρητικὸ κεφάλαιο και στὸν τομέα τῶν τεχνικῶν ἐφαρμογῶν τόσες κατακτήσεις, ὥστε εἶναι πολὺ φυσικὸ τὸ βᾶρος τῆς παιδείας νὰ μεγαλώνει: κάθε μέρα σὲ καταπληκτικὸ βαθμὸ. Οἱ νέοι ποὺ ἔρχονται ἀναγκάζονται θέλοντας και μὴ ν' ἀποδεχθοῦν μιὰ κληρονομιά ποὺ πάει νὰ γίνεῖ ἀσήκωτη και ποὺ ἀπειλεῖ νὰ συνθλίψει τοὺς τρυφεροὺς ὤμους των. "Ἄλλοι καιροὶ και πολιτισμοὶ ἦσαν ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη λιγότερο ἀπαιτητικοί, λιγότερο ἀνυπόφοροι ἀπὸ τὸν δικὸ μας.

"Ἄς μὴν πᾶμε πολὺ μακριά. Τί γινότανε π.χ. στὴν ἀρχαία Ἀθήνα ἢ στὴ Ρώμη τῶν κλασικῶν χρόνων: Εἶχαν κι' αὐτὲς ἕναν ἀναπτυγμένον πολιτισμό. Δὲν ἦσαν καθόλου πρωτόγονες κοινωνίες. Και ὅμως οἱ νέοι τῆς ἐποχῆς δὲν βασανίζονταν οὔτε ὑποχρεώνονταν νὰ ἀναλώσουν τὶς δυὸ καλύτερες δεκαετίες τῆς ζωῆς τους γιὰ ν' ἀφομοιώσουν τὰ ἀγαθὰ τῆς παιδείας. Ἡ σχολικὴ τους ἀγωγὴ μπορούσε νὰ γίνεῖ μέσα σὲ πολὺ λίγα χρόνια και μ' ἐλάχιστα κείμενα. "Ὅσοι πάλι ἤθελαν νὰ μυηθοῦν στὴ σοφία τοῦ λαοῦ και τοῦ καιροῦ τους, ἔφτανε ν' ἀναστραφοῦν γιὰ λίγο μερικὸς ἀνθρώπους περιωπῆς, γιὰ νὰ εἶναι κι' ὅλας ἔτοιμοι νὰ σταθοῦν στὰ πόδια τους και ν' ἀρχίσουν με τὶς δικές τους δυνάμεις τὴν προσωπικὴ τους δημιουργία. Ἴσως μάλιστα ἦ δροσιὰ και ἡ χάρη, ἡ δύναμη και τὸ κομψὸ ὕφος ποὺ ἔχει ἡ πνευματικὴ δημιουργία τῶν χρόνων ἐκείνων, νὰ ὀφείλεται και στὸ γεγονὸς ὅτι τότε ἔμπαιναν στὸ στίβο τῆς σκέψης

και τῆς ζωῆς οἱ ἄνθρωποι πολὺ νέοι, ρωμαλέοι και ἀκούραστοι. Ἐνῶ ἐμεῖς μπαίνομε πρόωρα γερασμένοι, τσακισμένοι ἀπὸ τὸ βάρος μιᾶς προπαιδείας ποὺ φθείρει τὶς δημιουργικὲς μας δυνάμεις πρὶν καλὰ - καλὰ χρησιμοποιηθοῦν.

Βέβαια τότε ὁ κόσμος δὲν ἦταν τόσο «παλαιὸς» ὅσο εἶναι σήμερα. Δὲν εἶχε πίσω του τόσοι τόμους «ἱστορίας» ὅσους ἔχει ὁ δικός μας. Ἀλλ' αὐτὴ ἴσα - ἴσα εἶναι ἡ τραγωδία τῆς παιδείας μας. Ἡ μεγάλη ἡλικία τοῦ πολιτισμοῦ μας ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος, και ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ἡ συμμετοχὴ μεγάλων μαζῶν στὴν προώθηση τῶν θεωρητικῶν ἐρευνῶν και στὴν ἀνάπτυξη τῶν τεχνικῶν ἐφαρμογῶν ἔδωσαν και δίνουν κάθε μέρα τόσο ἐκταση και τόσο βάρος στὸ περιεχόμενό τους ποὺ δὲν μποροῦν πιά εὐκολα νὰ τὸ σηκώσουν οἱ ὦμοι μας.

Τὸ πρόβλημα τοῦτο ἔχει και μιὰν ἄλλη ὄψη ἐξίσου σημαντική. Ἡ ἐπίπονη και μακρὰ μαθητεία κάνει μαρτυρικὰ τὰ νειάττα τοῦ ἀνθρώπου. Δὲν τὸν ἀφήνει νὰ χαρεῖ τὴν εὐτυχία στὰ χρόνια ποὺ ἡ ἀπληρὴ ἀκόμα ψυχὴ του δὲν ζητεῖ πολλὰ και δύσκολα πράγματα, ἀλλὰ λίγα μόνο τῆς ἀρκοῦν γιὰ ν' ἀδράξει και νὰ γευθεῖ τοῦτο τὸ σπάνιο ἀγαθό. Ἀπὸ τὴν πίεση τῶν πραγμάτων οἱ νέοι μας ἔχουν ἀναγκαστεῖ νὰ συνθηκολογήσουν μὲ τὴ μοίρα τους. Πιστεύουν ὅτι πρέπει νὰ θυσιάσουν τὰ χρόνια τῆς χρυσῆς νεότητος στὶς στερήσεις και στὸ μόχθο, γιὰ ν' ἀπολαύσουν τὴ χαρὰ τῆς ἀσφαλισμένης ζωῆς κατὰ τὴν περίοδο τῆς ὠριμότητος. Ἀναδύλλουν λοιπὸν γι' ἀργότερα τὴ διεκδίκηση τῶν ἀπαιτήσεών τους.

Ἀλλὰ ἔπειτα εἶναι πολὺ ἀργά. Ἡ βιοπάλη γίνεται σκληρὴ. Οἱ ὑποχρεώσεις πολλαπλασιάζονται. Κουράζονται τὰ νεῦρα. Οἱ σωματικὲς δυνάμεις λιγοστεύουν. Καὶ πρὶν καλὰ - καλὰ τὸ πάρουν εἶδηση οἱ ἄνθρωποι, ἔχουν κι' ὅλας μπεῖ στὸ περιθώριο. Μόνη διέξοδος ἀπομένει ἡ νοσταλγία τοῦ χαμένου παραδείσου—και τὸ ὄνειρο. Ἐπιτρέπεται ὁμως μὲ τόσο ἐλαφρὴ καρδιά ν' ἀναστρέφομε τὸ φυσικὸ ρυθμὸ τῆς ζωῆς; Καὶ δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ τεθεῖ κάποτε τὸ ζήτημα τοῦτο σοβαρότερα;

Θυμοῦμαι τὰ λόγια ποὺ μοῦ εἶπε, πρὶν ἀπὸ κάμποσα

χρόνια, ένας φημισμένος ευρωπαίος παιδαγωγός. Είχα επισκεφθεί το σχολείο που είχε οργανώσει σ' ένα μαγευτικό έξοχικό χώρο της κεντρικής Ευρώπης, μακριά από τις πόλεις. Το σχολείο ήταν μια μικρή πολιτεία, όπου οι έφηβοι ζούσαν μια πραγματικά παραδεισιακή ζωή. Τη σπουδή και τη μελέτη (στά μέτρα της ηλικίας τους κομμένη) την έποικιλαν μουσικές συναυλίες, θεατρικές παραστάσεις, άθλοπαιδιές, εκδρομές. Η ευθυμία και η χαρά ήσαν οι θεές αυτής της παιδικής κοινότητας. "Όταν έτοιμαζόμουν να φύγω, ο διευθυντής έζητησε να μάθει τις εντυπώσεις μου. Τοῦ μίλησα με θαυμασμό για τὸ ἔργο του, ἀλλὰ διατύπωσα καὶ τὶς ἐπιφυλάξεις, τὶς ἀπορίες μου. Πῶς θὰ μπερέσουν τάχα αὐτὰ τὰ εὐτυχισμένα παιδιά, ὅταν βγοῦν ἀπὸ τὸ σχολεῖο καὶ ριχτοῦν στὴ ζωὴ, νὰ προσαρμοστοῦν σὲ μιὰ πραγματικότητα τόσο ἀντίθετη μ' ἐκείνην πὺ ἔχουν ὡς τώρα γνωρίσει; Ἡ μετάπτωση δὲν θὰ εἶναι δεινὴ καὶ δὲν θὰ κάνομε αὐτὰ τὰ παιδιά μεθαύριο δυστυχισμένα, ὅταν θὰ ξυπνήσουν ἀπὸ τὸ ἔξαισιο τοῦτο ὄνειρο καὶ ἀντικρίσουν ἀπότομα τὴ ζωὴ μὲ τὶς φοβερὲς ἀσχήμιες της; Τί ὠφελεῖ μιὰ παιδεία πὺ κλείνει τοὺς νέους σ' ἕνα μαγικὸ νησί για χρόνια, ἀφοῦ ἔπειτα θὰ διαπεραιωθοῦν στὴν κολασμένη μας ἡπειρο;

Ὁ παιδαγωγὸς μὲ κοίταξε μὲ τὰ μεγάλα καὶ βαθιὰ γαλάζια μάτια του καὶ ἀποκρίθηκε ἤρεμα: «Ἰρέπει λοιπόν, ἐπειδὴ μεθαύριο θὰ εἶναι τόσο σκληρὴ καὶ μαύρη ἡ ζωὴ αὐτῶν τῶν νέων, νὰ τοὺς στερήσομε ἀπὸ τώρα τὶς χαρὲς της; Καὶ δὲν εἶναι σκοπὸς τοῦ σχολείου νὰ κάνει εὐτυχισμένα τὰ παιδιά, τουλάχιστον μέσα στα λίγα χρόνια πὺ τὰ ἔχει κοντά του; Δέκα χρόνια εὐτυχίας δὲν μποροῦν νὰ ἰσοσταθμίσουν τὰ βάσανα καὶ τὶς ἔγνοιες μιᾶς μακρᾶς ζωῆς;»

Ὁ ἀναγνώστης αὐτῆς τῆς σελίδας θὰ περιμένει πολὺ φυσικὰ τὸ ἐπιμύθιο. Ἡ πρόοδος τοῦ πνευματικοῦ καὶ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ ἔχει κάνει ἐπαχθὴ τὴν παιδεία τῶν νέων μας. Βασανίζονται κατὰ τὰ μακρὰ χρόνια τῆς μαθητείας, μπαίνουν καταπονημένοι στὴ ζωὴ, καὶ τὸ χειρότερο: δὲν γεύονται τὴ μικρὴ ἀνθρώπινη εὐτυχία τότε πὺ εἶναι ἀκόμη,

προσιτή και εύκολαπόκτητη. Πολύ ώραία. Λοιπὸν τί συμβουλεύετε; θὰ μὲ ρωτήσῃ.

Μὰ δὲν πρόκειται νὰ δώσω καμιὰ συμβουλή. Κάποιες διαπιστώσεις εἶχα τὴν πρόθεση νὰ κάνω. Τίποτα περισσότερο. "Ασχοπο δὲν εἶναι νὰ ρίγουμε πότε - πότε τὸ βλέμμα μας ἐταστικά τριγύρω καὶ νὰ λέμε μὲ παρρησία ἐκεῖνο πὸ παρατηροῦμε. "Αν ὅμως πρέπει ἔπειτα ἀπὸ τὶς διαπιστώσεις τῶν γεγονότων νὰ προβαίνομε καὶ σὲ παραινήσεις γιὰ τὴ διόρθωση τῶν κακῶς κειμένων, δὲν θὰ δυσκολευόμουν νὰ διατυπώσω καὶ μερικά αἰτήματα μὲ μορφή προτροπῆς. Θὰ ἔλεγα λ.χ. ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐλαφρώσομε τὴν παιδεία μας ἀπὸ τὸ μεγάλο βάρος της, ὅσο τοῦτο εἶναι κατορθωτό. Νὰ λεπτύνομε ὅσο παίρνει τὸ παχὺ στρῶμα τοῦ «ἱστορισμοῦ» πὸ τὴν κατακαλύπτει καὶ νὰ τὴν κάνομε ἀδρότερη καὶ οὐσιαστικότερη. Νὰ τὴν κατευθύνομε λιγότερο πρὸς τὴν ἐκμάθηση τῶν γνωστῶν καὶ περισσότερο πρὸς τὴν ἀναζήτηση τοῦ νέου.

Πρὸ πάντων ὅμως θὰ ἔλεγα νὰ μὴ «μνησικακοῦμε», ὅταν κηδεμονεύομε νέους ἀνθρώπους. Νὰ ἀναγνωρίζομε ὅτι ἔχουν περισσότερα ἀπὸ μᾶς δικαιώματα νὰ χαροῦν τὴ ζωὴ τώρα πὸ μποροῦν ἀκόμη νὰ τὴ βρῖσκουν φιλικὴ καὶ εὐχάριστη. Στοὺς δεινοὺς καιροὺς πὸ περνοῦμε, οἱ νέοι τὰ πληρώνουν ὅλα. Πληρώνουν δηλαδὴ τὰ ἀνομήματα καὶ τὶς μωρίες τῶν γεροντοτέρων. Εἴμαστε οἱ χρεῶστες τους. "Ας μὴ γινόμαστε λοιπὸν καὶ βασανιστὲς τους.

Τ Ο Σ Χ Ο Λ Ε Ι Ο Α Ρ Γ Ε Ι

Η σκηνή πού θά περιγράψω εἶναι ἐντελῶς πραγματική καί δέν ἔχει καμιᾶ σχέση μέ τίς ἐπινοήσεις τῆς φαντασίας.

Μιά μέρα (δέν θυμάμαι πιά ἂν ἦτανε ἀνοιξη ἢ φθινόπωρο τοῦ 1948) βρισκόμουν μέ μιᾶ συντροφιά φίλων σ' ἕνα χωριό τῆς Ἀττικῆς, ὄχι πολύ μακριά ἀπό τήν πρωτεύουσα. Ἀπό συνήθεια παλιά, ἀναζήτησα μέ τὰ μάτια τὸ σχολεῖο καί τράδηξα πρὸς τὰ ἐκεῖ. Εἶχαμε τότε τὴ δημοσιουπαλληλική ἀπεργία καί τὸ σχολεῖο ἀργοῦσε, ὅπως μοῦ εἶπε ἕνα παιδάκι στοῦ δρόμο. Ἀλλά ἡ αὐλή τοῦ σχολείου δέν ἦταν καθόλου ἔρημη. Εἶχαν μαζευτεῖ ἐκεῖ κάμποσα παιδιά καί ἄλλα ἐπαιζαν, ἄλλα πάλι ἦσαν καθισμένα χάμω καί λιάζονταν. Ὁ Δάσκαλος καί ἡ Δασκάλα ἔκαναν βόλτες ἀπάνω-κάτω μπροστά στοῦ σχολεῖο καί κουβέντιαζαν. Ἀπεργία. Ἀλλά πῶς νὰ περάσουν τὴν ὥρα τους; Εἶχαν πάει κ' ἐκεῖνοι, ἔπως τὰ παιδιά, πάλι στοῦ σχολεῖο καί ἴσως ὑποσυνείδητα θά περίμεναν νὰ γίνεῖ ἡ ὥρα 4 ἢ 5, νὰ χτυπήσει «στοῦ νοῦ τους» τὸ κουδούνι, καί ὕστερα νὰ τραβήξουν πρὸς τὸ καφεγεῖο ἢ πρὸς τὸ σπίτι. Σίγουρα τὸ ἴδιο θά περίμεναν καί τὰ παιδιά, γιὰ νὰ διαλυθοῦν. Δέν ἦταν ἡ πρώτη μέρα τῆς ἀπεργίας. Χτὲς τὸ ἴδιο εἶχαν κάνει καί τὴν ἐπαύριο ἐπρόκειτο νὰ ἐπαναληφθεῖ ἡ ἴδια σκηνή. Τὰ παιδιά στὴν αὐλή θά παίζουν καί θά λιάζονται, οἱ δάσκαλοι θά σουλατσάρουν ἀπάνω-κάτω.

Θέαμα φοβερό, ἀπογοητευτικό. Τὰ παιδιά θά ρωτοῦν μέσα τους, ὅταν θά ἔχουν κουραστεῖ ἀπὸ τὰ παιγνίδια: Γιατί, ἀφοῦ δέν ἔχουν δουλειά στοῦ σπίτι τους οἱ δάσκαλοι, δέν τὰ

φωιάζουν μέσα γὰ τοὺς κάνουν καὶ λίγο μάθημα; Καὶ ὁ πιὸ ἐνημερωμένος τῆς παρέας θὰ τοὺς ἐξηγεῖ ὅτι αὐτὸ θὰ πεῖ «ἀπεργία» — οἱ δασκάλοι ἀπεργοῦν, γιατί τὸ «Ἵπουργεῖο» δὲν τοὺς δίνει ἀρκετὸ μισθὸ γὰ ζήσουν, αὐτοὶ καὶ ἡ φαμίλια τους. Καὶ γιατί δὲν τὸ τιμωροῦν αὐτὸ τὸ ἀπάνθρωπο «Ἵπουργεῖο» ποὺ ἀρνιέται γὰ πληρώσει στὸ δυστυχῆ τὸ δάσκαλο τὸν κόπο του; — θὰ εἶπει τὸ πιὸ κουτὸ παιδί τῆς τάξης. Οἱ μεγαλύτεροι θὰ τὸ κοιτάξουν μὲ σαρκασμὸ καὶ θὰ τοῦ ἀπαντήσουν ὅτι δὲν ξέρει τί λέει. «Ἵπουργεῖο» εἶναι τὸ ἴδιο τὸ Κράτος, ἡ ἴδια ἡ Πατρίδα. Φυσικὰ μὲ αὐτὴ τὴν ἀπάντησιν δὲν θὰ ἰκανοποιηθεῖ τὸ κουτὸ παιδί, ἀλλὰ δὲν θὰ ξανατολμήσει γὰ διατυπώσει τίς ἀπορίες του. Μέσα του θὰ τίς φέρνει ἀπὸ ὄω κι' ἀπὸ κεῖ: Μὰ τί περίεργο πρᾶγμα εἶναι αὐτὴ ἡ Πατρίδα; Κάνει ὅ,τι θέλει καὶ δὲν δίνει πουθενὰ λογαριασμὸ; Καὶ γιατί γὰ εἶναι τόσο ἄστοργη, γὰ μὴν πληρῶνει τοὺς δασκάλους ὅσο πρέπει;

Δὲτ θέλω γὰ μῶ στὴν ἐγγοια τοῦ συνδικαλισμοῦ, οὔτε γὰ ἐξετάσω ἂν εἶναι ἢ ὄχι δικαίωμα καὶ τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων ἢ ἀπεργία. Τέτοια ζητήματα θὰ μᾶς τραβοῦσαν πολὺ μακριὰ καὶ παρουσιάζουν τόσες ἀπόψεις, ἰδίως ὅταν τὰ κατεβάσει κανεὶς ἀπὸ τὸ ὑψηλὸ βᾶθρο τῆς ἀφηρημένης θεωρίας ἕως τὸ ἐπίπεδο τῆς μέσα σὲ ὀρισμένο τόπο καὶ χρόνον ἐνταγμένης πραγματικότητας, ὥστε πολὺ δύσκολα μπορεῖ κανεὶς γὰ τὰ λύσει μ' ἓνα ἀπλὸ γαὶ ἢ ὄχι, καὶ πρὸ πάντων μ' ἓνα ἄρθρο σύντομο σὰν αὐτὸ ἐδῶ. Ἐκείνο ὅμως ποὺ θὰ ἤθελα γὰ τονίσω εἶναι ὁ φοβερὸς ἠθικὸς ἀντίκτυπος ποὺ ἔχει σὲ μιὰ κοινωνία ἢ ἀπεργία δύο τάξεων ἀνθρώπων ποὺ δουλεύουν μὲ τὴν ψυχὴ καὶ ὄχι μὲ τὰ χέρια τους: τοῦ παπᾶ καὶ τοῦ δασκάλου. Φαντασθεῖτε γιὰ μιὰ στιγμὴ κλειστὸ τὸ σχολεῖο ἢ κλειστὴ τὴν ἐκκλησία καὶ τὸ δάσκαλο ἢ τὸν παπᾶ ἀπεργοὺς γὰ κάνουν βόλτες ἔξω στὴν πλατεῖα. Καὶ θὰ νιώσετε ἀμέσως, ὀδηγημένοι ἀπὸ τὸ ριγὸς σας, πόσο ἐφιαλτικὸ γίνεται ἀμέσως τὸ θέαμα.

Ἄν μιὰ μέρα ἀπεργήσουν οἱ γιατροὶ καὶ οἱ φαρμακοποιοὶ καὶ κλείσουν τίς κλινικὰς καὶ τὰ φαρμακεία, καὶ βγάλουν τοὺς ἀρρώστους ἔξω στὸ δρόμο ἢ τοὺς ἀφήσουν χωρὶς

φάρμακα και ιατρική περίθαλψη, τὸ κακὸν βέβαια θὰ εἶναι μεγάλο, γιατί θὰ πεθάνουν ἴσως 500 ἢ 1000 ἢ καὶ περισσότεροι ἄνθρωποι. Ἀλλὰ δὲν θὰ εἶναι ἀνεπαγόρθωτο ὅσο τὸ κακὸν ποὺ γίνεται μέσα στὶς ψυχὰς τῶν νέων τὴν ὥρα ποὺ βλέπουν ὅτι ὁ δάσκαλος καὶ ὁ παπὰς, στοὺς ὁποίους εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ πιστεύουν ὅπως δὲν πιστεύει κάποτε κανεὶς οὔτε σ' αὐτὸν ἀκόμη τὸν πατέρα του, ἀρνοῦνται τὴ βοήθειά τους, ἐπειδὴ ἔφτασαν στὸ ἀπροχώρητο καὶ μέσα στὴν ἀπελπισία τους βρήκαν αὐτὴ τὴ φρικτὴ ἀρνησὶς, ἔσχατο μέσον γιὰ νὰ ἐξαναγκάσουν τὴν Πολιτεία νὰ προσέξει τὴν πείνα καὶ τὴ γύμνια τους. Ὁ κλονισμὸς ποὺ ἔνα τέτοιο θέαμα θὰ φέρει στὶς ψυχὰς τῶν νέων ἰδίως ἀνθρώπων, ἐκείνων ποὺ δὲν ἔχουν πείρα ἀπὸ τὰ κοινωνικά μας προβλήματα, θὰ εἶναι φοβερός. Κάτι θὰ ραγίσει, κάτι θὰ τσακιστεῖ μέσα τους ἔρριστα. Θὰ χάσουν κάτι πολυτιμότερο ἴσως καὶ ἀπ' αὐτὴν ἀκόμη τὴ ζωὴ: τὴν πίστη στὸ ὑψηλὸ νόημα τῆς Πολιτείας καὶ τῶν θεσμῶν τῆς, τὴν ἐμπιστοσύνη, στοὺς «ὑποδειγματικούς» ἀνθρώπους, ποὺ ἔτοιμοι οἱ ἴδιοι γιὰ κάθε θυσία διδάσκουν ὅτι αὐτὸς εἶναι ὁ δρόμος γιὰ νὰ προσεγγίσει κανεὶς κάπως τὸν ἀνθρώπινο προσρισμὸ του: ἡ θυσία.

Αὐτὲς τὶς ἡμέρες τὸ σχολεῖο ἀργεῖ. Οἱ λειτουργοὶ τῆς μέσης παιδείας ἔδωκαν ἐμαδικὰ τὶς παραιτήσεις τους καὶ τὰ γυμνάσια ἐκλείσαν σ' ὅλη τὴ χώρα μας. Αὔριο ἴσως θὰ κλείσουν καὶ τὰ δημοτικά μας σχολεῖα. Οἱ δασκάλοι ἀπεργοῦν. Προτοῦ τοὺς καταδικάσουμε γιατί ἔφτασαν σ' αὐτὸ τὸ διάδημα τῆς ἀπελπισίας, δίκαιο εἶναι νὰ προσπαθήσουμε νὰ ἐννοήσουμε τὴν ἀπόγνωσή τους. Ἐκεῖνοι στέκοντα: κάθε μέρα κοντὰ στὸ παιδί καὶ βλέπουν τί γίνεται μέσα στὴν ψυχὴ του. Ξέρουν πόσο εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐμπνεύσουν στὸ παιδί ἐμπιστοσύνη καὶ ἐκτίμησι πρὸς τοὺς δασκάλους του, ἐμπιστοσύνη καὶ ἐκτίμησι πρὸς τὴν Πολιτεία, τοὺς θεσμοὺς καὶ τὰ ὄργανά τῆς. Γιατί χωρὶς ἰδανικά καὶ χωρὶς πράξεις καὶ πρόσωπα ὑποδειγματικά, ποὺ ἡ ζωὴ τους νὰ εἶναι σύμφωνη μὲ τὸν προβαλλόμενον ἱερὸ κανόνα, ὁ νέος πεθαίνει ἀπὸ ἠθικὴν ἀναιμία ἀθεράπευτη καὶ ψυχικὰ πεθαίνει. Αὐτὴ εἶναι ἡ προϋπόθεσι τῆς ἀγωγῆς, κάθε ἀγωγῆς: πίστη στὸ

δάσκαλο και μέσον τοῦ δασκάλου πίστη στο ἠθικὸ περιεχόμενον τῆς διδασχῆς του.

Ξέρουν λοιπὸν οἱ δασκάλοι μας πόσο μιὰ πράξη, σὰν αὐτὴ τῆς ἀποχῆς ἀπὸ τὴ σχολικὴ τους ἐργασία, ἀπὸ τὴν κύρια δηλαδὴ ὑπόθεσιν τῆς ζωῆς τους, θὰ ἐπηρεάσει βαθιὰ καὶ ἀσχημα τὰ παιδιὰ. Θὰ ρίξει τὸ δάσκαλο στὰ μάτια τους. Καὶ μαζί μ' αὐτὸν θὰ ρίξει στὰ μάτια τους καὶ ὅ,τι ὁ δάσκαλος διδάσκει: τὸ πνεῦμα τῆς θυσίας. Γιατὶ τὸ ἕνα φέρνει μοιραία τὸ ἄλλο. Ὅπως στὸν παπὰ ἔτσι καὶ στὸ δάσκαλο δὲν μπορούμε νὰ ξεχωρίσωμε τὴν προσωπικὴ του πράξη ἀπὸ τὸν λόγον καὶ τὴ διδασχὴ του. Καὶ ἂν ἐμεῖς οἱ ὄριμοι μάθαμε νὰ κάνομε αὐτὸν τὸ διαχωρισμό, τὰ παιδιὰ δὲν ἔμαθαν, δὲν μπορούν ἀκόμη νὰ τὸν κάνουν.

Ὅλα αὐτὰ τὰ ξέρουν οἱ δασκάλοι καὶ πολλοί, πάμπολλοι, ἴσως καὶ ὅλοι: θὰ γτρέπονται σήμερον τὰ παιδιὰ ποὺ θὰ τοὺς βλέπουν ἀπεργοὺς νὰ κόβουν βόλτες ἔξω ἀπὸ τὸ κλειστὸ σχολεῖο. Πῶς νὰ τοὺς ἐξηγήσουν αὐτὴ τὴν ἀπρέπεια; Νὰ τοὺς ποῦν πῶς ἀναγκάσθηκαν νὰ σταθοῦν ἀντιμέτωποι πρὸς τὴν Πολιτεία, γιατί αὐτὴ δὲν δείχνει καμιά κατανόηση καὶ στοργὴ πρὸς τοὺς λειτουργοὺς τῶν σχολείων τῆς; Ἡ νὰ ζητήσουν ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ παιδιὰ νὰ καλύψουν μὲ συνεισφορὰ τῶν γονέων τους τὸν ἰσχνὸ καθημερινὸ λογαριασμὸ τῆς πολυμελοῦς οικογενείας τους; Μάθημα ἀναρχίας νὰ κάνουν ἢ ν' ἀπλώσουν τὸ χέρι τῆς ἐπαιτείας;

Ἐκεῖνο ποὺ πρέπει νὰ καταλάβομε ὅλοι καὶ περισσότερο ὅσοι διαχειρίζονται τὰ κοινὰ, εἶναι ὅτι οἱ ἄνθρωποι δὲν ἐγεννήθηκαν ἄγγελοι οὔτε μπορούμε ν' ἀπαιτοῦμε ἀπὸ ὅλους τὸ ἀποστολικὸ πνεῦμα τῆς δίχως ἔρια θυσίας. Ἡ ἐκπαίδευση εἶναι μιὰ κρατικὴ λειτουργία ποὺ δὲν γίνεται μὲ τὸν ἀέρα, μιὰ κοινωνικὴ ὑπηρεσία ποὺ πρέπει νὰ ἀμείβεται ὄχι λιγότερο ἀπὸ μιὰν ὁποιαδήποτε ἐργασία χειρωνακτικὴ. Δὲν στέκει νὰ πληρώνομε ἀγογγύστως σαράντα καὶ πενήντα χιλιάδες δραχμὲς στὸν τεχνίτη ποὺ τοποθετεῖ τὴ θερμάστρα μας, γιὰ μιὰν ὥρα ἐργασίας, καὶ νὰ δίνομε τὰ μισὰ χρήματα ἡμερομίσθιο στὸν ἐπιστήμονα καθηγητὴ ποὺ διδάσκει ὅλημερὶς κλασικὰ γράμματα ἢ μαθηματικὰ στὰ σχο-

λεία μας. Πρίν υπομνήσομε σ' ἐκεῖνον τὸ χρέος του πρὸς τὴν Πατρίδα καὶ τὴν πειθαρχία στοὺς νόμους τῆς Πολιτείας, ἅς θυμίσωμε στὸν ἑαυτὸ μας τὴ στοιχειώδη ὑποχρέωση νὰ μὴν ἀφήνωμε γυμνοὺς καὶ πεινασμένους τοὺς δασκάλους τῶν παιδιῶν μας.

Ὅταν ἐμεῖς καταλλάξωμε αὐτὴ τὴν ὑποχρέωση σὲ ὅλη τὴν ἔκτασή της, θὰ βρεθεῖ τρόπος νὰ λυθεῖ τὸ πρόβλημα ποὺ στενοχωρεῖ σήμερα τὴν κυβέρνηση, φέρνει σὲ ἀμηχανία τοὺς εὐσυνείδητους ἐκπαιδευτικούς καὶ ἀπογοητεύει τὰ παιδιά σὲ μιὰν ἄγλεια ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ σχηματίσουν μιὰν εὐπρεπέστερη ἰδέα καὶ γιὰ τοὺς δασκάλους καὶ γιὰ τὴν πολιτεία τους. Ὁ πάνισχνος μισθός, ἀπὸ τότε ποὺ ἄρχισε ὁ πόλεμος καὶ ἡ ἐκμηδένιση τοῦ ἐθνικοῦ μας νομίσματος, ἔκανε τοὺς δασκάλους μας κατὰ τὰ τελευταῖα δέκα χρόνια νὰ ὑποβληθοῦν σὲ μύριους ὅσους ἐξευτελισμούς, ἀφοῦ ἔτυχε (χωρὶς νὰ εἶναι γι' αὐτὸ οἱ ἴδιοι ὑπεύθυνοι) νὰ ἔχουν στομάχι καὶ αὐτοὶ καὶ τὰ παιδιά τους. Ἀλλὰ παιδευτικὴ ἐργασία μὲ δασκάλους ἀναξιοπρεπεῖς οὔτε γίνεται οὔτε εἶναι κὰν νοητὴ. Ἀρετὴ καὶ φρόνημα δὲν μποροῦν νὰ ἐμπνεύσουν ὅσοι ἀπὸ οἰκονομικὴν ἀνέχεια ἀναγκάζονται νὰ κάνουν καὶ στὸ ἕνα καὶ στὸ ἄλλο ἀξιοθρήνητες ἀδαρίες. Ἡ ἐξαθλίωση στὴν ἐποία καταδικάζωμε τοὺς ἐκπαιδευτικούς μας (καὶ ἂν υποθέσωμε ὅτι θὰ καταδεχτοῦν ὡς τὸ τέλος νὰ τὴν ὑποστοῦν) θὰ περάσει ἀπ' αὐτοὺς ἄργά ἢ γρήγορα στὶς ψυχὰς τῶν παιδιῶν μας μὲ τὴ χειρότερή της μορφή.

Θὰ περάσει καὶ θὰ μείνει ἐκεῖ σὰν ἀπιστία καὶ σαρκασμὸς πρὸς ὅ,τι μπορεῖ νὰ κάνει τὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου ἀξία νὰ τὴ ζεῖ κανεὶς.

